

1.4

*Ekkehard Felder/Katharina Jacob/Beatrix Busse/Sybille Große/
Jadranka Gvozdanović/Antje Lobin/Henning Lobin*

Uvod

Prijevod teksta: Iva Petrak

U petom svesku priručnika čitateljice i čitatelji susrest će se sa složenim pothvatom: iako je zadatak usporedbe pet jezika kojim smo se bavili u prethodna četiri sveska *Online priručnika za europsku jezičnu kritiku* već bio poprilično zahtjevan, u ovom se svesku o *jezičnim ideologijama i jezičnoj kritici* suočavamo s još jednim izazovom. Naime, ovaj put nastojimo obuhvatiti i uskladiti područje fenomena koji je teško definirati. Riječ je o ideologijama povezanim s jezicima, odnosno jeziku kao međudjelovanju jezičnog sustava, jezične upotrebe, jezičnih stavova i uvjerenja o jeziku.

Pojam ideologije različito se upotrebljava u svakodnevnom jeziku i stručnoj terminologiji (za preciznije razlikovanje usp. članak Savezne agencije za političko obrazovanje i sljedeći odlomak):

Pojam "ideologije" osobito je složen i zanimljiv jer je neposredno povezan s pitanjima objektivnosti i istine. Tvrdnjom da neka osoba zastupa određenu ideologiju često se nastoji obezvrijediti stav te osobe ili čak sama osoba, i to ne samo u svakodnevnom jeziku, već ponekad i u znanstvenom i političkom kontekstu. Stav koji se opisuje kao ideologija nastoji se diskreditirati pripisujući mu dogmatsko-totalitarne pretenzije na vlast ili netolerantan način razmišljanja. (prijevod I.P.)¹

- 1 Felder, Ekkehard (2010): Ideologie und Sprache. In: Online-Dossier zum Thema „Sprache und Politik“ der Bundeszentrale für politische Bildung. <https://www.bpb.de/themen/parteien/sprache-und-politik/42737/einstieg/> (posljednji put pristupljeno 30.05.2025).

„Der Begriff ‚Ideologie‘ ist ein besonders schillernder und interessanter Begriff, weil mit ihm die Frage nach Objektivität und Wahrheit unmittelbar verbunden ist. Nicht nur in der Alltagssprache, mitunter auch in wissenschaftlichem und politischem Kontext ist mit der Behauptung, eine Person vertrete eine Ideologie, eine Abwertung des jeweiligen Standpunktes oder sogar der jeweiligen Person beabsichtigt. Die so bezeichnete Einstellung soll herabgesetzt werden, indem ihr zum Beispiel ein dogmatisch-totalitärer Herrschaftsanspruch oder eine intolerante Gesinnung unterstellt wird.“

Na temelju toga mogu se identificirati dva pojma ideologije: deskriptivno neutralan pojam ideologije u smislu skupa ideja i stavova koji odražavaju određeno društveno stajalište, te s druge strane, pejorativan pojam ideologije u značenju jednostranog zastupanja određenog načina razmišljanja. U sklopu ovog priručnika koristimo pojam ideologije kao analitičke kategorije. Pojam upotrebljavamo u deskriptivnom smislu baveći se različitim ideologijama vezanim uz jezik kroz prošlost i danas u odnosu na vlastiti, ali i druge jezike, ostajući pritom svjesni da znanstveni jezik podliježe kontekstualizacijama te je stoga ideološki obojen. Na taj način se priklanjamo konceptu ideologije u okviru sociologije znanja.

Ako ovu dihotomiju (dakle, deskriptivno neutralnu, no u isto vrijeme evaluativnu perspektivu s jedne strane i pejorativnu perspektivu s druge strane) primijenimo na sintagmu *jezična ideologija*, tada i nju možemo tumačiti na dva načina. Prema prvom tumačenju 'jezik je imanentno ideologičan', dok u drugom značenju 'jezik izražava ideologiju'. U tom smislu, jezične ideologije shvaćamo prije svega općenito, kao emički koncept koji pojedinci, skupine ili cijele jezične zajednice imaju o svom jeziku i drugim jezicima, kao i o svom govoru i govorima drugih. U ovom kontekstu, jezične ideologije su meronimi ideologija.

Kako bismo izbjegli detaljna izlaganja koja se mogu pronaći u osnovnom članku ovog sveska, ovdje uvodno opisujemo značaj jezičnih ideologija kao društveno oblikovanih ideja o jezicima, jezičnoj upotrebi, jezičnom sustavu te govornicima u specifičnim situacijama (usp. također Flubacher 2020²). Jezične ideologije "odnose se u osnovi na sam jezik te njegovu funkciju oblikovanja grupnog identiteta. Pritom se ne misli na sve ideologije koje su kodirane u jeziku ili kroz jezik, već samo na one koje se odnose na jezik" (citāt iz osnovnog članka u ovom priručniku). Ovim relativno širokim opisom koncepta (jezične) ideologije nadovezujemo se na više-manje ujednačen pojam ideologije u međunarodnom istraživačkom

- 2 Flubacher, Mi-Cha (2020): Language Ideology. U: Schierholz, Stefan J. (ur.): Wörterbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft (WSK) Online. Berlin/Boston: de Gruyter. https://www.degruyter.com/database/WSK/entry/wsk_id0998eae3-5307-43e3-9c9f-914d070e82b7/html (posljednji put pristupljeno 30.05.2025).

diskursu (prije svega utemeljenom na Irvine 1989³ i Silversteinu 1979⁴). On nadopunjuje i precizira pojam jezične ideologije dodajući mu aspekt emičke perspektive koji je ključan za ovaj priručnik: jezične ideologije predstavljaju društvenu indeksikalnost, upućuju na društveno-kulturno i diskurzivno relevantne metajezične osobine odnosno jezično-kritičke pojedince i kolektive te služe kao vodilje za pokušaje i procese jezičnog normiranja. U petom svesku priručnika istražujemo međuodnos jezičnih ideologija i jezične kritike, odnosno konkretnih oblika evaluativnog jezičnog promišljanja i njegovih mentalnih i društvenih koncepata.

U ovom priručniku, kao i u prethodnim svescima, koristimo trodijelnu strukturu, odnosno heurističku podjelu na mikro, mezo i makrorazinu. Iako se pojedini primjeri ne mogu uvijek jednoznačno i nedvojbeno razvrstati u ove kategorije, one služe za orijentaciju te kao smjernice za razumijevanje. Iz tog razloga, u nastavku objašnjavamo opseg komparativnog članka u ovom svesku:

Jezične ideologije javljaju se na makro, mezo i mikrorazini društvene zajednice. Makrorazina se odnosi na (najčešće implicitno ili eksplicitno normirani) jezik neke društveno-političke ili kulturne regije, odnosno, u suvremenom kontekstu, države. Mezorazina se odnosi na jezik/jezični uzus neke društveno-kulturne grupe, regionalno (primjerice na području jednog grada) ili društveno-ideološki (primjerice ljevice). Mikrorazina se odnosi na pojedinačne govornike s njihovim jezičnim obilježjima identiteta te regionalnom i stilističkom deiksom prvog reda, kao i njihovim mogućnostima jezičnog izbora. (Citat iz komparativnog članka u ovom svesku)

Kako bismo predočili ovu raspodjelu razina, ovdje ćemo se na primjeru makrorazine osvrnuti na diskurse o standardizaciji i nacionalnom jeziku koji su implicitno ili eksplicitno prisutni u kodifikacijskim djelima. Mezorazina je u mnogim jezičnim kulturama vidljiva u praksama pripisivanja i

3 Irvine, Judith T. (1989): When Talk Isn't Cheap. Language and Political Economy. U: American Ethnologist 16/2, s. 248–267.

4 Silverstein Michael (1979): Language Structure and Linguistic Ideology. U: Clyne, Paul R./Hanks, William F./Hofbauer, Carol L. (ur.): The Elements. A Parasession on Linguistic Units and Levels. Including Papers from the Conference on Non-Slavic Languages of the USSR. Chicago: Chicago Linguistic Society, s. 193–247.

pregovaračkim procesima, koji su djelomično (jezično-)ideološki uvjetovani, primjerice, u slučajevima kada službena jezična norma odstupa od lokalnog dijalekta ili kada dolazi do promjene ideološke vrijednosti neke norme ili njezinih dijelova. Mikrorazina je osobito prisutna u svakodnevnoj upotrebi onih koji se kreću u višejezičnim sredinama i koriste više jezika te u svakoj interakciji moraju odabrati jedan jezik (te u isto vrijeme zanemariti drugi). Ovi i drugi primjeri detaljno su objašnjeni u komparativnom članku.

Tema petog sveska priručnika *Jezične ideologije i jezična kritika* povezana je s prva četiri sveska naše serije priručnika te postavlja pitanje kako se često razmatran i diskurzivno utemeljen koncept jezičnog normiranja i standardiziranja nacionalnog jezika i njegovih varijeteta razvijao kroz povijest te kako se mijenja danas u različitim jezičnim kulturama. Ovi aspekti otkrivaju zanimljive poveznice s prvim sveskom priručnika *Jezično normiranje i jezična kritika*, s drugim sveskom pod naslovom *Standardizacija i jezična kritika*, trećim pod naslovom *Jezični purizam i jezična kritika* te naposljetku s četvrtim pod naslovom *Jezične institucije u jezična kritika*.

Ovim putem željeli bismo izraziti iskrenu zahvalnost recenzenticama i recenzentima instituta za germanistiku, anglistiku, romanistiku i slavistiku za njihove prijedloge i sugestije. Njihov stručni rad omogućio je objavu petog sveska priručnika u ovom obliku. Osim toga, željeli bismo zahvaliti prevoditeljicama Cynthii Dyre, Ronji Grebe, Ivi Petrak i Ilariji Sacconi te prevoditelju Paulu Chibretu na preciznoj i profesionalnoj suradnji. Osobitu zahvalnost upućujemo i Vanessi Münch i Lari Trefzer koje su iznimno stručno preuzele uredničko vodstvo ovog sveska.

Heidelberg, Mannheim, Köln i Mainz, Mai 2025